

УДК 316.346.32-053.6:176.5

СЕСУАЛЬНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКИХ ПІДЛІТКІВ

Рингач Наталія Олександрівна - доктор наук з державного управління, Інститут демографії і соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України (м. Київ)

Стаття присвячена аналізу та оцінці даних соціологічного опитування учнівської молоді України "Health behaviour school-aged children" (HBSC – 2010) щодо обізнаності з питань сексуальної культури і поведінкових чинників, які впливають на формування та збереження репродуктивного здоров'я. Обґрунтовано рекомендації стосовно заходів з формування здорового способу життя та збереження репродуктивного здоров'я підлітків.

Ключові слова: сексуальна культура, соціологічне дослідження, підлітки, здоровий спосіб життя.

Статья посвящена анализу и оценке данных международного социологического исследования среди ученической молодежи в Украине "Health behaviour school-aged children" (HBSC – 2010) относительно информированности по вопросам сексуальной культуры и поведенческих факторов, влияющих на формирование и сохранение репродуктивного здоровья. Обоснованы рекомендации относительно мер по распространению здорового образа жизни и сохранения репродуктивного здоровья.

Ключевые слова: сексуальная культура, социологическое исследование, здоровый способ жизни, подростки.

The article is devoted to analysis and evaluation international sociological research "Health Behaviour in School-aged Children" (HBSC–2010) in Ukraine awareness of sexual culture and behavior that affects forming and maintaining reproductive health. For this purpose data of sociological survey was used. In the article the recommendation towards forming healthy life style and maintaining the reproductive health of adolescents are proved.

Keywords: sexual culture, sociological survey, adolescents, healthy life style.

Не викликає сумнівів, що репродуктивне здоров'я молоді значною мірою визначає можливості формування подальшого економічного, наукового і культурного потенціалу країни та здоров'я наступних поколінь. Його стан залежить як від отриманого спадку, так і від власної поведінки і вибору, особливо це стосується сексуальної практики, яка є одним із елементів сексуальної культури. Сексуальна культура – поняття більш широке, ніж культура сексуальних стосунків, і визначає спроможність до формування гармонійних відносин між партнерами.

За даними ВООЗ [1], усунення в глобальному масштабі п'яти факторів, які діють на здоров'я (серед яких – небезпечний секс), подовжило б очікувану тривалість життя майже на п'ять років. Наслідками ризикованої сексуальної поведінки підлітка стають розлади здоров'я, безпліддя, проблеми у міжстатевих і сімейних стосунках і навіть безпосередня загроза життю, що зростає через епідемію ВІЛ/СНІДу. Нині молодь починає статеве життя раніше, ніж попередні покоління, тому актуальним є й своєчасне залучення до сексуальної культури. Ступінь обізнаності молодих людей щодо безпечної сексуальної практики є, з одного боку, важливим для уникнення ними зараження інфекціями, що передаються статевим шляхом (ІПСШ), і випадків небажаної вагітності, з іншого – виступає індикатором, що відображає результат програмних освітньо-профілактичних заходів. Наприклад, показник обізнаності молоді щодо профілактики статевої передачі ВІЛ-інфекції входить до Переліку національних показників моніторингу й оцінки ефективності заходів, що забезпечують контроль стану епідемії ВІЛ-інфекції/СНІДу. Навіть релігійні громади, які не схвалюють дошлюбні статеві стосунки й існуючу систему шкільної статевої освіти, наголошують на необхідності своєчасної освітньої роботи з підростаючим поколінням. Так, Папська рада у справах сім'ї зазначає необхідність позитивної інформації про статевість як частину виховного плану для того, щоб формувати християнське бачення інформації про життя, статеві стосунки, анатомію та гігієну [2]. Важливо мати достовірні дані щодо поінформованості підлітків з питань статевої культури, вміння реалізувати свої знання на практиці. Соціологічні дослідження є тією

об'єктивною базою, яка дає можливість розробки обґрунтованих стратегій для осіб, які приймають рішення – як на міжнародному, так і національному й місцевому рівнях.

Традиційно освітня робота серед підлітків з питань сексуальності та статевої культури була зосереджена на потенційних ризиках, таких, як небажана вагітність і хвороби, що передаються статевим шляхом. ВООЗ пропонує більш комплексний підхід: слід надавати молоді об'єктивну і достовірну, з наукової точки зору, інформацію за всім спектром питань, пов'язаних із сексуальністю, одночасно з допомогою молодим людям у формуванні власних цінностей, настанов і навичок, що визначатимуть сексуальність і стосунки з партнерами на різних етапах життя [3].

Нещодавно оприлюднене керівництво "Стандарти сексуальної освіти в Європі", розроблене групою експертів з 9 країн під егідою Федерального центру санітарної просвіти в Кьольні і Євробюро ВООЗ [4], вміщує детальні поетапні схеми для надання медиками і освітянами достовірних і тактовним чином представлених знань про сексуальність. Підкреслено необхідність починати сексуальне виховання з моменту народження з конкретизацією: які навички мають набуватися дітьми і підлітками та які установки мають формуватися в певному віці. Сексуальна освіта визначена як "вивчення емоційних, соціальних, фізичних, взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою аспектів сексуальності". В основі нового керівництва лежить позитивне уявлення про сексуальність як частину фізичного і психічного здоров'я. Темі профілактики ВІЛ/СНІД, небажаної вагітності, сексуального насильства висвітлено в рамках всебічної освіти, в фокусі якої – виховання соціальної самостійності та відповідальності людини за себе і за інших.

На односторонній характер і низьку якість сексуальної освіти часто вказують як на причину прогресування проблем сексуального здоров'я (зростання рівнів підліткової вагітності і захворюваності на ПІСШ, проявів сексуального насильства тощо) [5]. В світі існує три типи програм сексуальної освіти: спрямовані виключно на дотримання цноти до шлюбу; націлені на утримання від дошлюбних зв'язків як усвідомлений вибір, однак знайомлять з методами контрацепції й практиками "безпечного сексу"; і, нарешті ті, які розглядають попередній варіант у більш широкому контексті розвитку особистості [4, с. 15]. Якщо перший варіант більш характерний для програм, ініційованих релігійними організаціями (переважно у США, що віддзеркалює певні пуританські погляди), то у країнах Західної Європи частіше застосовуються ті, які розцінюють сексуальність підлітків не як проблему і загрозу, а як одну з складових розвитку і збагачення особистості.

Міжнародне дослідження "Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді" (HBSC) присвячене аналізу питань стосовно здоров'я та поведінки підлітків, в тому числі й питань сексуальної культури. В Україні в межах проекту HBSC за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) Українським інститутом соціальних досліджень імені О. Яременка було проведено 3 хвили подібних опитувань (у 2002; 2006 та 2010 рр., в Україні керівником проекту є О. Балакірева, координатором – Т. Бондар) [6, 7].

Мета роботи – за даними соціологічного дослідження висвітлити особливості статевої поведінки сучасних українських підлітків, дати оцінку поінформованості про запобіжні засоби та контрацептивні практики, характеру впливу поведінкової складової на репродуктивне здоров'я учнівської молоді, сформулювати на цій основі рекомендації для осіб, що приймають рішення.

Дослідження базується на даних опитування в різних регіонах України в межах проекту HBSC–2010. Особливістю останнього дослідження стало те, що паралельно з молоддю опитувались керівники навчальних закладів. Об'єктом дослідження були 10343 підлітки 11, 13, 15 та 17 років, що навчаються в 616 навчальних закладах з 435 населених пунктів України, та 594 особи з числа адміністрації тих же навчальних закладів. У реалізації й аналізі результатів брала участь робоча група фахівців з 12 інституцій. Блок питань анкети для молоді охоплював, серед іншого, статевий досвід опитаних і вік початку статевої стосунків, практику використання і легкість придбання засобів контрацепції, статево поведінку в середовищі однолітків, джерела отримання інформації про статеві стосунки та методи контрацепції. Окрема позиція анкети молоді й керівників була присвячена проблемі підліткової вагітності.

Зазначимо важливість останнього питання, яке у попередній хвилі дослідження не ставилося. За даними МОЗ України, 2009 року показник абортів у віковій групі до 14 років становив 0,07 на 1000 жінок відповідного віку, 15–17 років – 3,44. Попри визнання ефективності зусиль по зменшенню рівня небажаної вагітності у цих групах дівчат, що підтверджується постійним зменшенням показника (у 2006 р. – 0,08 та 4,77), Україна ще не досягла рівня розвинутих європейських країн. Причому якщо для всіх жінок репродуктивного віку з 2001 року частота пологів стала перевищувати частоту абортів, більшість випадків вагітності у підлітковому віці переривається, не закінчуючись народженням дитини. Так, за даними Держкомстату, у 2010 р. у дівчат до 15 років народилось 7 немовлят, у віці до 16 років – 110, до 17 – 570. Юними жінками віком 15-19 років цього року народжено 23 492 дитини, або лише 6% всіх народжень.

Досвід статевої стосунків. За результатами дослідження, мали досвід статевого життя 27% десяти- та одинадцятикласників (41% – хлопців; 17% – дівчат), 53% студентів ВНЗ I–II рівнів акредитації (63% хлопців; 46% дівчат); 58% учнів ПТНЗ (67% хлопців; 47% дівчат) та 62% студентів ВНЗ III–IV рівнів

Розділ 3. Дослідження проблем освіти та молоді

акредитації (72% хлопців; 51% дівчат). Порівняно з опитуванням 2006 року, "досвідчених" стало більше – тоді 52% хлопців та 36% дівчат з числа першокурсників ПТНЗ повідомили, що мають сексуальні стосунки, а серед першокурсників ВНЗ – 43% та 20% відповідно.

Сексуальний "дебют" для кожного десятого з опитаних відбувся у віці до 15 років, зокрема, для 7,2% учнів 10–11 класів, 15% учнів ПТНЗ, 11% студентів ВНЗ I–II рівнів акредитації, 10% студентів ВНЗ III–IV рівнів акредитації (р.а.). Хлопці повідомляли про ранній досвід статевого життя частіше за дівчат (рис. 1).

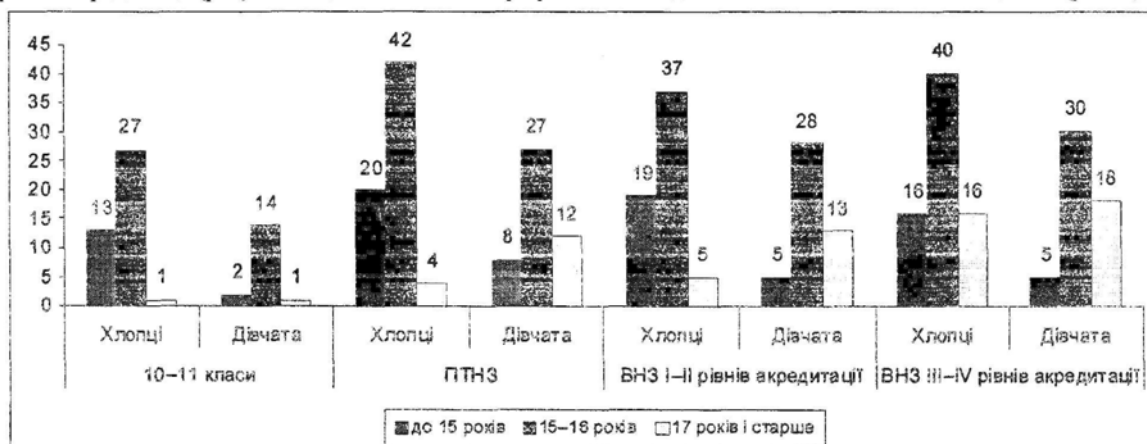

Рисунок 1. Вік початку статевого життя учнівською молоддю (за статтю та типом навчального закладу, %)

27% вказали, що більшість друзів з їхньої компанії "ніколи або рідко" мають сексуальні стосунки. Про часті сексуальні стосунки серед найближчого оточення поінформовані від 6% шестикласників до 27% студентів ВНЗ III–IV р.а. (табл. 1). Серед тих опитаних, чий друзі "ніколи або рідко" мають статеві стосунки, дівчат у всіх вікових групах було більше, ніж хлопців в середньому на 3%. 42% респондентів відповіли, що не обізнані про цей аспект життя своїх друзів (або приховали своє небажання не відповідати на це запитання).

Таблиця 1.

Розподіл відповідей учнівської молоді стосовно обізнаності про наявність сексуальних стосунків серед більшості друзів з компанії (за типом навчального закладу, %)

Більшість друзів з компанії мають статеві стосунки...	6 клас	8 клас	10–11 класи	ПТНЗ	ВНЗ I–II рівнів акредитації	ВНЗ III–IV рівнів акредитації
ніколи або рідко	37	34	24	12	12	11
інколи	10	14	25	26	32	34
часто	6	8	11	20	21	27
не знаю	47	44	40	42	35	28

Безпечні сексуальні практики та методи контрацепції. Про застосування презерватива як засобу контрацепції повідомила більшість опитаних (82%) з числа тих, хто вже має статеві стосунки (N=1972). Найчастіше його використовували старшокласники загальноосвітніх шкіл (87%), для решти учнівської молоді частота вибору цього засобу становила 78,5–83% залежно від типу навчального закладу (рис. 2).

Рисунок 2. Питома вага учнівської молоді, яка має досвід статевих стосунків і використовувала презерватив під час останнього статевого акту (за статтю та типом навчального закладу, %)

Хлопці частіше за дівчат користуються цим запобіжним засобом (86,5% проти 76,5% серед дівчат). Повідомила про використання презерватива під час останніх статевих стосунків більш ніж у 6 разів більша кількість юнаків порівняно з тими, хто зізнався у нехтуванні ним; серед дівчат обачливих було лише у 3,2 рази більше, тобто відносно більша частина юних жінок не зважала на загрозу власному здоров'ю, практикуючи ризикований статевий акт. Кожна третя-четверта респондентка під час останнього статевого акту наражалася на небезпеку. Тобто дівчата, яким небажана вагітність загрожує більшими проблемами, ніж їхнім партнерам, були менш обережними і частіше практикували незахищений секс.

Молодші респонденти виявились більш освіченими і застосовували свої знання на практиці, причому школярі були лідерами порівняно з їх однолітками, що навчалися в ІТНЗ та ВНЗ I–II р.а. Хлопці, що навчалися у 10–11 класах були більш свідомими, ніж старші за них студенти ВНЗ III–IV р.а., що може свідчити про ефективність шкільних навчальних програм.

Запобіжні засоби та методи контрацепції. Найчастіше використовується презерватив – більш ніж 90% опитаних з числа тих, хто повідомив про наявність статевих стосунків, обирали саме цей контрацептивний засіб. Другим за популярністю, як і у попередні роки, виявився метод переривання статевого акту, який застосовувався у 16% випадків (13% хлопців і 20% дівчат). Найпоширенішим цей спосіб був серед студентів ВНЗ III–IV р.а., про його застосування повідомило 28% дівчат і 18% хлопців. Лише 5% опитаних практикували оральні контрацептиви, причому хлопці дещо частіше за дівчат повідомляли про їх використання, що примушує замислитись: чи нецирою була партнерка, чи так було зручніше думати хлопцю.

Джерела отримання інформації про статеві стосунки та методи контрацепції. Учнівська молодь виявилася достатньо поінформованою щодо запобіжних засобів з метою контрацепції (найбільшою мірою – студенти ВНЗ III–IV р.а.). Ступінь обізнаності незначно розрізнявся за статтю, більше відмінностей спостерігалось у залежності від того чи іншого методу. Найбільш поінформованою молодь виявилася стосовно презерватива і перерваного статевого акту, що корелює з частотою практичного застосування саме цих методів (рис. 3).

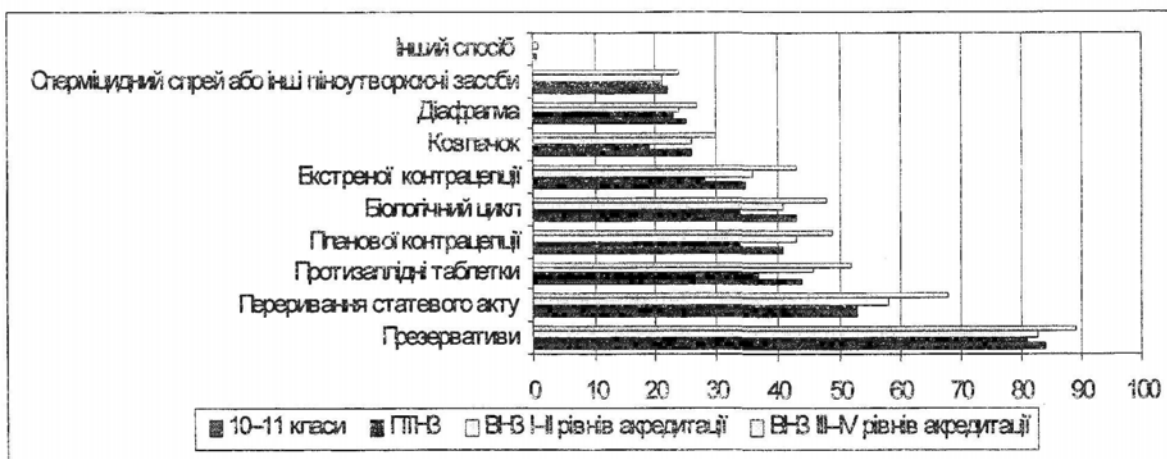

Рисунок 3. Питома вага учнівської молоді, яка має достатньо інформації про методи контрацепції (за типом навчального закладу, % ствердних відповідей)

Тривожним є факт практично однакового знайомства молоді з плановою та екстреною контрацепцією. В Україні надзвичайно високий рівень екстреного попередження небажаної вагітності, причому показник його застосування зріс в останні роки майже вдвічі. Порівняльний аналіз використання екстрених та планових методів показав, що в Україні співвідношення рівнів застосування екстрених та планових засобів попередження небажаної вагітності складало практично 1:1, тоді як у розвинених країнах такий метод використовувався, як правило, у екстремальних ситуаціях [8]. Так звана "контрацепція навздогін", здійснювана не за приписом лікаря, а за порадою досвідченої подружки, нерідко у надвисокій дозі та неодноразово, спричиняючи значну, а іноді невилправну шкоду здоров'ю.

Основними джерелами отримання інформації як про статеві стосунки, так і про методи контрацепції для опитаних стали телебачення (50 та 41% відповідно), друзі й однолітки (46 та 31% відповідно) та Інтернет (37 та 31% відповідно). Третина опитаних учнів та студентів віком 15–17 років отримують інформацію про статеві стосунки від батьків (29–33% залежно від типу навчального закладу), тоді як про методи контрацепції частіше від медпрацівників, ніж від батьків. Вчителі виявились джерелом отримання такої інформації для більшості учнів 10–11 класів (рис. 4).

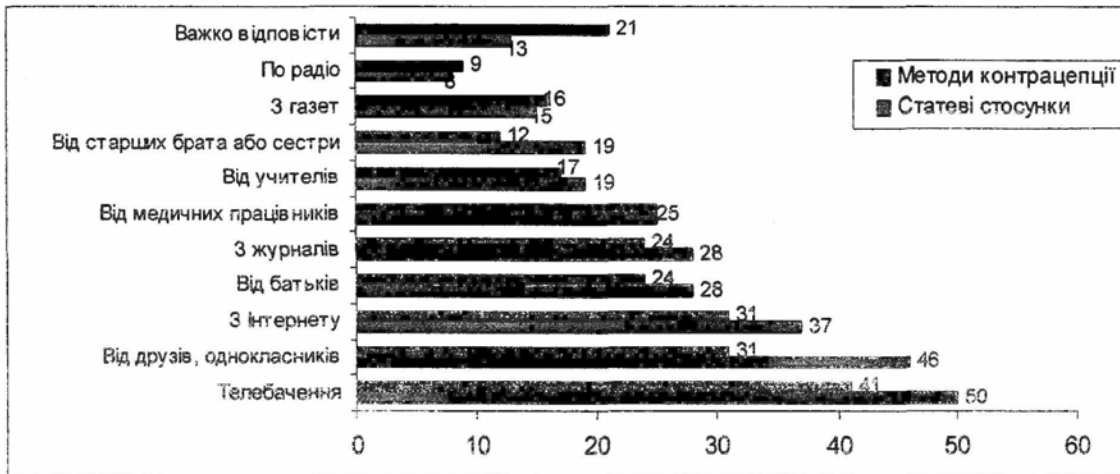

Рисунок 4. Джерела, з яких респонденти отримують інформацію стосовно статевого життя та методів контрацепції (%) (Сума відповідей перевищує 100%, оскільки респондент міг обрати декілька варіантів відповіді.)

Легкість придбання засобів контрацепції. Переважна більшість опитаних знали, де можна придбати основні найбільш популярні контрацептивні засоби, обізнаність розрізнялась залежно від виду контрацептиву й статі опитаного. Значна частина цих засобів самі не купували, а ті, що мали такий досвід, лише у поодиноких випадках стикалися з труднощами при їх придбанні.

Підліткова вагітність. 47 опитаних дівчат (6%) уже мали досвід вагітності, причому найчастіше (17 дівчат) було здійснено аборт, 13 дівчат повідомили про народження дитини, для 9 дівчат вагітність завершилась викиднем, 6 дівчат на запитання про завершення вагітності не відповіли. 39 опитаних хлопців (4%), повідомили, що в їх житті була ситуація, коли дівчина завагітніла, причому відносно частіше – юнаки з ІТНЗ та ВНЗ I–II р.а. Більш ніж для половини випадків виходом став аборт (про це сказали 23 хлопці), 9 хлопців стали батьками новонародженої дитини, в одному з випадків хлопець дізнався про викидень. 6 хлопців, які знали про те, що партнерка завагітніла, не змогли відповісти на запитання про наслідки цієї вагітності.

Раннє фізичне й фізіологічне дозрівання молоді одночасно поєднується з соціальною незрілістю підлітка, який не знає або не усвідомлює і не передбачає можливої шкоди передчасних статевих стосунків, не може оцінити ризик конкретного статевого контакту з погляду небезпеки зараження ІПСШ, зокрема ВІЛ/СНІДом, небажаної вагітності чи виникнення проблем психологічного характеру. У цьому віці рідко вдається взяти на себе відповідальність за партнера, що загострює конфлікти при міжособистісному спілкуванні і спричиняє страждання через відсторонення й байдужість ще нещодавно близької людини. Так, 15% опитаних хлопців, які знали про вагітність партнерки, не змогли відповісти на запитання про результат цієї вагітності.

Оцінки викладачами актуальності проблеми ранньої вагітності істотно відрізняються. На рівні країни проблему вважають актуальною 56% опитаних викладачів, однак з кожним нижчим рівнем (населений пункт, конкретний мікрорайон і безпосередньо заклад) істотно зменшується частка тих, хто визнає актуальність цього питання, досягаючи для закладу, де працює респондент, лише 14% (табл. 2).

Таблиця 2.

Оцінка педагогами актуальності проблеми ранньої вагітності, за типом та розташуванням навчального закладу (% ствердних відповідей)

Актуальність проблеми підліткової вагітності для...	Загальноосвітні навчальні заклади			ІТНЗ	ВНЗ	Серед усіх
	Обласний центр	Інше місто	Село			
...України в цілому	48	57	59	70	46	56
...населеного пункту, в якому розташований навчальний заклад	31	26	15	49	23	24
...мікрорайону, в якому розташований навчальний заклад	11	15	10	19	6	12
...для навчального закладу	6	14	12	38	11	14

Найчастіше проблему ранньої вагітності актуальною для власного навчального закладу визнають педагоги, що працювали в ПТНЗ (38%) та викладачі загальноосвітніх навчальних закладів, розташованих у містах (окрім обласних) та селах (14% та 12% відповідно).

В Україні в останні роки поряд з високою доступністю для дітей і молоді джерел чисто "технічної" інформації про секс, відверто прагматичним використанням сексуальності для реклами, процес формування загальнолюдських ідеалів та моральних цінностей залишається недосконалим і фрагментарним, а вихованню самозбережувальної поведінки і свідомого вибору власної позиції приділяється недостатньо уваги. Суспільно важливим завданням є запобігання занадто ранній статевій практиці. Ефективним може стати впровадження так званої АВС-стратегії ("abstinence" – утримання, або свідомий початок статевого життя в старшому віці, "be faithful" – вірність у стосунках, "use a condoms" – використання презервативу), яка знаходить досить значне поширення серед сучасної молоді. До того ж варто обговорювати переваги утримання (як і інші питання сексуального життя) до початку статевого дозрівання, а не тоді, коли вже є ранній (і не завжди без наслідків) досвід статевих стосунків. Потрібно донести до свідомості підлітка, що відмова від статевого акту не обмежує розвитку сексуальності, а навпаки, збагачує досвід альтернативними формами спілкування, гарантуючи здоров'я й безпеку майбутню.

Тому, на наш погляд, актуальною стає робота з удосконалення обізнаності молоді з питань сексуальності для формування ще в підлітковому віці позитивного й відповідального ставлення до сексуальності як до основи для підтримки сексуального благополуччя впродовж всього репродуктивного періоду. Необхідно базувати навчально-виховну роботу з питань статевого виховання на розумінні тісного зв'язку духовного, психічного й фізичного розвитку молодої людини, важливості поваги до почуттів підлітка, збереження конфіденційності. Слід надалі впроваджувати в суспільстві стратегію свідомого початку статевого життя в старшому віці, вірності у стосунках і використання презервативів; формувати усвідомлення відповідальності за своє здоров'я і здоров'я партнера (майбутніх дітей) та прагнення створення гармонійної сім'ї; зосереджувати зусилля медиків і педагогів на профілактичних програмах з формування здорового способу життя із залученням до їх організації самої учнівської молоді, а також батьків і представників громадських організацій, волонтерів.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Global health risks: mortality and burden of disease attributable to selected major risks. – Geneva : World Health Organization, 2009. – 62 р. 2. Папська рада у справах сім'ї. Правда про людську статевість та її суть. Дороговкази для виховання в сім'ї / Вибрані документи Католицької Церкви про шлюб та сім'ю від Лева XIII до Івана Павла II. – Львів : Вид-во ЛБА, 2002. – Т. II. – С. 272. 3. Сексуальное здоровье на протяжении всей жизни. – Режим доступа : <http://www.euro.who.int/ru/what-we-do/health-topics/Life-stages/sexual-and-reproductive-health/news/news/2011/06/sexual-health-throughout-life> 4. Standards for Sexuality Education in Europe. A framework for policy-makers, educational and health authorities and specialists. – Cologne : Cologne Federal Centre for Health Education (BZgA) and WHO Regional Office for Europe, 2010. – 64 р. 5. Сакович В. Новые европейские стандарты сексуального образования / В. Сакович [Электронный ресурс] // Демоскоп Weekly. – 2011. – № 449-450. – Режим доступа : <http://demoscope.ru/weekly/2011/0449/reprod01.php>. – Заглавие с экрана. 6. Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді України : моногр. / О. М. Балакірева, Н. О. Рингач, Р. Я. Левін та інш. / Наук. ред. О. М. Балакірева. – К. : Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка, 2007. – 128 с. 7. Стан та чинники здоров'я українських підлітків : моногр. / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар, О. А. Артюх та ін. ; ред. О. М. Балакірева. – К. : ЮНІСЕФ, Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка, 2011. – 172 с. 8. Слабкий Г. О., Горбенко О. В. Екстрена контрацепція : монографія. / Г. О. Слабкий, О. В. Горбенко. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2008. – 247 с.